

Witold Jarno
Uniwersytet Łódzki

Organizacja i działalność służby poborowej WP w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej (1945–1949)

Służba poboru zajmowała się mobilizacją rezerw ludzkich dla potrzeb sił zbrojnych poprzez przygotowanie i przeprowadzenie poboru oraz prowadzenie ewidencji i administracji rezerw. Organizacja omawianej służby ulegała w latach 1945–1949 wielu zmianom mającym na celu rozszerzenie sieci organów poborowych, by lepiej dostosować ją do realizacji spoczywających na niej zadań. Ponadto, wobec coraz mniejszej roli zaprzęgów konnych w armii, po 1944 r. nie odtworzono służby remontu zajmującej się prowadzeniem ewidencji i poborem koni dla potrzeb wojska, zaś zadania te przekazano służbie poborowej, która realizowała je poprzez powiatowe komisje poboru koni podległe rejonowym komendom uzupełnień. Opracowywane w latach 1944–1945 plany rozbudowy Wojska Polskiego (dalej: WP) wiązały się ściśle z procesem tworzenia na obszarach wyzwolonych spod okupacji niemieckiej aparatu poborowego. Organem kierowniczym omawianej służby było Szefostwo Mobilizacji i Formowania (dalej: SMiF) – powołane rozkazem Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego (dalej: NDWP) z 8 sierpnia 1944 r. – na bazie zajmującego się dotychczas sprawami mobilizacyjnymi Głównego Sztabu Formowania Armii Polskiej w ZSRR. Na czele omawianego szefostwa, będącego organem zwierzchnim powstającej służby poborowej, stał gen. bryg. Bronisław Półturzycki. Szefostwo to odgrywało zasadniczą rolę w pierwszym etapie rozwoju WP między sierpniem a październikiem 1944 r. z uwagi na brak w dotychczasowej strukturze sił zbrojnych dowództw rodzajów wojsk i szefostw służb. Wraz z ich stopniowym powstawaniem oraz rozszerzaniem zakresu działania Sztabu Generalnego (dalej: SG), rozkazem NDWP nr 46 z 9 października 1944 r. przekształcono dotychczasowe SMiF na Szefostwo Mobilizacji i Uzupełnień (dalej: SMiU), na czele którego stanął gen. bryg. Antoni Siwicki. Wiązało się to z przekazaniem części kompetencji dotyczących formowania oddziałów wojskowych nowo powstałym instytucjom szczebla centralnego, w wyniku czego – szefowi zreorganizowanego szefostwa pozostawiono jedynie sprawy z zakresu poboru, rejestracji i administrowania rezerwami, a także formowania jednostek zapasowych¹.

¹ W. Jurgielewicz, *Rozwój organizacyjny Ludowego Wojska Polskiego w drugiej połowie 1944 r.*, „Myśl Wojskowa” 1964, z. 11, s. 76; tenże, *Organizacja aparatu mobilizacji Ludowego Wojska Polskiego w latach 1944–1945*, „Myśl Wojskowa” 1965, z. 11, s. 59–62; Wojskowe Biuro Badań

Do tworzenia terenowego aparatu służby poborowej przystąpiono na mocy rozporządzenia z 15 sierpnia 1944 r. o utworzeniu na wyzwolonym obszarze pierwszych 17 rejonowych komend uzupełnień, określając zarazem ich siedziby i zasięg terytorialny. Były one organami wykonawczymi SMiF z zakresie prac mobilizacyjnych oraz rejestracji zasobów ludzkich i materiałowych niezbędnych dla potrzeb rozwijających się sił zbrojnych. Powstającym rejonowym komendom uzupełnień podlegały wojskowe komisje poborowe, powiatowe komisje poboru koni, punkty zborne i przesyłkowe oraz przedstawicielstwa wojska przy terenowych organach administracji państwowej. W tym samym czasie utworzono także komórki wojskowe przy radach narodowych działających w terenie w postaci: wydziałów wojskowych przy radach narodowych wojewódzkich, powiatowych i miejskich oraz referaty wojskowe przy radach narodowych szczebla gminnego. Działania te przyczyniły się do szybszego i sprawniejszego uzupełniania formowanych jednostek, choć nie na taką skalę, na jaką liczyły władze wojskowe, przez co trzeba było niebawem zrezygnować z wielu zamierzeń, w tym m.in. z formowania 3 Armii. W myśl rozporządzenia z 15 sierpnia, sformowano – jak wspomniano – 17 Rejonowych Komend Uzupełnień (dalej: RKU), w tym 10 kategorii I (Białystok, Chełm, Garwolin, Lublin I, Lublin II, Przemyśl, Rzeszów, Siedlce, Warszawa i Zamość) oraz 7 kategorii II (Augustów, Bielsk, Jarosław, Kraśnik, Ostrów Mazowiecka, Sokołów i Tarnobrzeg). Posiadały one jednakową strukturę, lecz różniły się liczbą etatowych pracowników, gdyż w komendach kategorii I miało pracować po 32 osoby (w tym 22 wojskowych i 10 cywilów), zaś w komendach kategorii II po 29 osób (w tym 20 wojskowych i 9 cywilów). Powstałe komendy zakresem swego działania obejmowały od jednego do czterech powiatów, w zależności od liczby mieszkańców danego terenu i tak dla przykładu właściwość terytorialna RKU Lublin nr 1 została rozciągnięta jedynie na miasto Lublin, podczas gdy RKU Siedlce objęła swym działaniem teren aż czterech powiatów².

Tabela 1. Rejonowe komendy uzupełnień powołane rozporządzeniem z 15 sierpnia 1944 r.

Rejonowa komenda uzupełnień	Kategoria	Siedziba	Zasięg terytorialny
Lublin nr 1	I	Lublin	m. Lublin
Lublin nr 2	I	Lublin	pow. Lublin, Lubartów i Puławy
Siedlce	I	Siedlce	pow. Siedlce, Biała-Podlaska, Łuków i Radzyń
Chełm	I	Chełm	pow. Chełm, Hrubieszów i Włodawa
Zamość	I	Zamość	pow. Zamość, Tomaszów Lubelski i Krasnystaw
Rzeszów	I	Rzeszów	pow. Rzeszów, Brzozów i Krosno
Przemyśl	I	Przemyśl	pow. Przemyśl, Lesko i Sanok
Garwolin	I	Garwolin	pow. Garwolin, Mińsk Mazowiecki i Warszawa
Warszawa	I	Warszawa	m. Warszawa

Historycznych (dalej: WBBH), sygn. IV.103.269, S. Dobrowolski, *Powstanie, rozwój i funkcjonowanie administracji wojskowej w latach 1944–1953*, s. 61–65.

² Dz.U.R.P. 1944, nr 3, poz. 14.

Białystok	I	Białystok	m. Białystok, pow. Białystok i Sokółka
Bielsk	II	Bielsk Podlaski	pow. Bielsk Podlaski i Wysoko-Mazowiecka
Augustów	II	Augustów	pow. Augustów, Suwałki i Szczucin
Jarosław	II	Jarosław	pow. Jarosław, Przeworsk i Łańcut
Tarnobrzeg	II	Tarnobrzeg	pow. Tarnobrzeg, Nisko i Kolbuszowa
Sokołów	II	Sokołów	pow. Sokołów, Węgrów i Radzymin
Kraśnik	II	Kraśnik	m. Kraśnik, pow. Janów Lubelski i Biłgoraj
Ostrów Mazowiecka	II	Ostrów Mazowiecka	pow. Ostrów Mazowiecka, Łomża i Ostrołęka

Źródło: Dz.U.R.P. 1944, nr 3, poz. 14.

Według Wacława Jurgielewicz, liczba RKU wzrosła jeszcze w 1944 r. z 17 do 21, gdyż rozkazem NDWP z 21 września na bazie RKU Warszawa-Miasto miano utworzyć RKU Warszawa-Praga oraz RKU Warszawa-Powiat, po czym w grudniu 1944 r. także RKU Dębicę z tymczasową siedzibą w Mielcu oraz RKU Ostrowiec Świętokrzyski z tymczasową siedzibą w Sandomierzu. Kwestia ta nie jest do końca jasna, gdyż rozporządzenie z 20 stycznia 1945 r. mówiące o powołaniu kolejnych 41 RKU, wymienia wśród nich również RKU Warszawa-Powiat, Warszawa-Praga, Dębica i Ostrowiec Świętokrzyski – co może sugerować, iż nie udało się ich utworzyć w 1944 r., choć być może podjęto jakieś prace w tym zakresie³.

Szczegółową organizację i zakres działania RKU określiła instrukcja SMiF z 19 sierpnia 1944 r., zgodnie z którą miały one zajmować się przeprowadzeniem poboru, przydziałem poborowych do odpowiednich rodzajów wojsk zgodnie z otrzymywanymi wytycznymi, administrowaniem posiadanymi rezerwami ludzkimi i środkami transportowymi, a także współpracować w tym zakresie z terenowymi organami administracji cywilnej. W tym celu posiadały one w swoim składzie po pięć Referatów: Mobilizacyjny, Poborowy, Ewidencji Oficerów Rezerwy, PW oraz Gospodarczy. Powstające komendy uzupełnień od samego początku borykały się z problemami kadrowymi, szczególnie widocznymi w przypadku kadry oficerskiej, co znacznie utrudniało prowadzenie prac mobilizacyjnych i rejestracyjnych⁴. Rejonowym komendom uzupełnień podporządkowano komisje poborowe, powiatowe komisje poborowe koni, punkty zborne i przesyłkowe oraz przedstawicielstwa wojska przy terenowych organach administracji państwowej. Pierwsze z nich zajmowały się przeprowadzaniem poboru, zaś ich liczba zależała od specyfiki terenu podległego danej komendzie. W skład komisji wchodziło przeciętnie 10–12 żołnierzy, w tym 2–3 oficerów. Poborowi po zbadaniu ich stanu zdrowia przez komisję lekarską, która określała

³ W. Jurgielewicz, *Organizacja Ludowego Wojska Polskiego (22.VII.1944 – 9.V.1945)*, Warszawa 1968, s. 130–131 i 396; Dz.U.R.P. 1945, nr 4, poz. 15.

⁴ W. Jurgielewicz, *Organizacja aparatu mobilizacji...*, s. 62–63; B. Dolata, *O naczelnych władzach i instytucjach Ludowego Wojska Polskiego w latach 1944–1945. Zarys organizacji*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1964, nr 4, s. 42–43.

ich przydatność do służby wojskowej, kierowani byli następnie do punktów zbiorczych podległych określonej komendzie. Tu otrzymywali odpowiednie przydziały i byli jak najszybciej odsyłani do punktów przesyłkowych bądź bezpośrednio do jednostek wojskowych. Pod koniec 1944 r. istniały dwa punkty przesyłkowe: nr 1 przy RKU Warszawa-Miasto i nr 2 przy RKU Lublin-Miasto (wcześniej noszącą nazwę RKU Lublin nr 1). Punkty te przyjmowały rekrutów przysyłanych z rejonowych komend uzupełnień, przekazywały ich w podstawowym zakresie oraz formowały kompanie marszowe wysyłane następnie do jednostek wojskowych. Z kolei powiatowe komisje poborowe koni zajmowały się mobilizacją zarejestrowanych koni i wozów nadających się dla potrzeb wojska, które później kierowano do punktów przyjęcia i rozdziału koni, skąd rozsyłano je do wyznaczonych jednostek. Pod koniec 1944 r. na obszarze tzw. Polski Lubelskiej istniało łącznie 41 powiatowych komisji poborowych koni oraz 16 punktów przyjęcia i rozdziału koni. Ponadto przy wojewódzkich, powiatowych i miejskich radach narodowych utworzono wydziały wojskowe, zaś przy pozostałych miejskich i gminnych radach narodowych zorganizowano referaty wojskowe. Wszystkie te organy współdziałały z wojskowym aparatem poborowym w pracach poborowych, mobilizacyjnych i przy prowadzeniu ewidencji rezerw⁵.

Tabela 2. Rejonowe komendy uzupełnień utworzone na podst. rozporządzenia z 20 stycznia 1945 r.

RKU	Kat.	Zasięg terytorialny
Warszawa-Powiat	I	pow. Warszawa
Warszawa-Praga	I	Warszawa-Praga
Ciechanów	I	pow. Ciechanów, Maków, Przasnysz i Pułtusk
Kutno	I	pow. Kutno, Łowicz, Gostynin i Sochaczew
Skierniewice	I	pow. Błonie, Grójec, Rawa Mazowiecka i Skierniewice
Łódź-Miasto	I	m. Łódź
Łódź-Powiat	I	pow. Łódź, Brzeziny i Łęczyca
Łask	I	pow. Łask, Piotrków Tryb. i Sieradz
Kielce	I	pow. Kielce, Opoczno i Końskie
Pińczów	I	pow. Pińczów, Jędrzejów, Stopnica i Włoszczowa
Częstochowa	I	m. Częstochowa, pow. Częstochowa, Lubliniec i Radomsko
Miechów	I	pow. Miechów i Olkusz
Ostrowiec	I	pow. Sandomierz, Opatów i Ilża
Sosnowiec	I	pow. Będzin, Sosnowiec, Tarnowskie Góry i Zawiercie
Kraków-Miasto	I	m. Kraków
Kraków-Powiat	I	pow. Kraków i Myślenice
Tarnów	I	pow. Bochnia, Brzesko i Tarnów

⁵ WBBH, sygn. IV.103.269, S. Dobrowolski, *Powstanie, rozwój i funkcjonowanie...*, s. 71–76; W. Jurgielewicz, *Rozwój organizacyjny Ludowego Wojska...*, s. 78; tenże, *Organizacja aparatu mobilizacji...*, s. 63–65; B. Dolata, *O naczelnych władzach i instytucjach Ludowego Wojska...*, s. 42–44.

Żywiec	I	pow. Bielsko-Biała, Cieszyn i Żywiec
Katowice	I	m. Katowice, pow. Katowice, Chorzów i Świętochłowice
Pszczyna	I	pow. Pszczyna i Rybnik
Toruń	I	m. Toruń i Grudziądz, pow. Toruń, Grudziądz, Chełmno, Wąbrzeźno
Brodnica	I	pow. Brodnica, Mława, Działdowo, Rypin i Lubawa
Starogard	I	pow. Starogard, Chojnice, Tczew, Świecie i Tuchola
Bydgoszcz	I	m. Bydgoszcz, pow. Bydgoszcz, Chodzież, Sępólno, Szubin, Wyrzysk
Poznań-Miasto	I	m. Poznań
Konin	I	pow. Konin, Koło i Turek
Kalisz	I	pow. Kalisz, Ostrów, Jarocin i Krotoszyn
Płock	II	m. Płock, pow. Płock, Sierpc i Płońsk
Wieluń	II	pow. Wieluń i Kępno
Radom	II	pow. Kozienice i Radom
Dębica	II	pow. Dębica i Mielec
Jasło	II	pow. Jasło i Gorlice
Nowy Sącz	II	pow. Nowy Sącz i Limanowa
Nowy Targ	II	pow. Nowy Targ
Wadowice	II	pow. Chrzanów i Wadowice
Gdynia	II	pow. Gdynia, Morski, Kościerzyna i Kartusy
Włocławek	II	pow. Włocławek, Lipno, Nieszawa i Inowrocław
Poznań-Powiat	II	pow. Poznań, Środa i Śrem
Gniezno	II	pow. Gniezno, Mogilno, Wągrowiec, Września i Żnin
Szamotuły	II	pow. Szamotuły, Czarnków, Międzybóże, Oborniki i Nowy Tomyśl
Kościan	II	pow. Kościan, Leszno, Gostyń, Rawicz i Wolsztyn

Źródło: Dz.U.R.P. 1945, nr 4, poz. 15.

Dalsza rozbudowa służby poborowej nastąpiła na początku 1945 r., kiedy to – rozporządzeniem z 20 stycznia – na kolejnych obszarach tworzących zachodnią część II RP nakazano sformowanie kolejnych 41 RKU, dzięki czemu ich liczba miała wzrosnąć do 58. Tworzenie nowych komend uzupełnień, podobnie jak i w 1944 r., przebiegało z dużymi trudnościami – wynikającymi nie tylko z braków kadrowych, ale także z tego powodu, iż planowano je stworzyć na obszarach, które miały dopiero zostać wyzwolone spod okupacji niemieckiej. Dzięki szybkiemu przesuwaniu się frontu w kierunku zachodnim, jeszcze w styczniu 1945 r. zaczęto organizować 21 RKU (Ciechanów, Częstochowa, Dębica, Jasło, Kielce, Kraków-Miasto, Kraków-Powiat, Kutno, Łódź-Miasto, Łódź-Powiat, Łask, Miechów, Nowy Sącz, Ostrowiec Świętokrzyski, Pińczów, Płock, Radom, Skierniewice, Tarnów, Warszawa-Praga i Warszawa-Powiat), zaś w miarę dalszego przesuwania się linii frontu w kierunku zachodnim – kolejnych 20 (Brodnica, Bydgoszcz, Gdynia, Gniezno, Kalisz, Katowice, Konin, Kościan, Nowy Targ, Poznań-Miasto, Poznań-Powiat, Pszczyna, Sosnowiec, Starogard, Szamotuły, Toruń, Wadowice, Wieluń, Włocławek i Żywiec)⁶.

⁶ Dz.U.R.P. 1945, nr 4, poz. 15; W. Jurgielewicz, *Organizacja Ludowego Wojska...*, s. 305–306; W. Jurgielewicz, *Organizacja aparatu mobilizacji...*, s. 62.

Wraz z rozbudową sieci RKU, władze wojskowe rozkazem z 1 lutego 1945 r. przystąpiły do stworzenia sieci 6 okręgów wojskowych mających objąć zasięgiem swego działania następujące województwa: Warszawski OW – białostockie i warszawskie, Lubelski OW – lubelskie i rzeszowskie, Krakowski OW – krakowskie i śląskie, Poznański OW – poznańskie, Łódzki OW – kieleckie i łódzkie oraz Pomorski OW – pomorskie wraz z Gdańskiem. Jednakże z tymi założeniami nie w pełni pokrywała się stworzona na początku 1945 r. sieć wspomnianych komend uzupełnień, których granice wyznaczono wcześniej niż określono kształt terytorialny okręgów wojskowych, przez co niektóre komendy obejmowały powiaty należące administracyjnie do dwóch lub nawet trzech województw. Warto tu dodać, iż zarówno okręgi wojskowe, jak i tworzone RKU – nie obejmowały Ziemi Odzyskanych. Dlatego też, 13 kwietnia 1945 r. NDWP wydało rozkaz nr 92, w którym określiło przebieg granic poszczególnych okręgów wojskowych mających obejmować obszar wyznaczonych województw (wówczas to wyłączono województwo rzeszowskie ze składu Lubelskiego OW i wcielono je Krakowskiemu OW, dzięki czemu okręg ten obejmował odtąd terytorium trzech województw. Jednak i tym razem nowo wyznaczone granice okręgów nie zawsze pokrywały się z granicami RKU, gdyż w przypadku 6 z nich (Częstochowa, Brodnica, Bydgoszcz, Kutno, Skierniewice i Wieluń) ich obszar przecinał granice okręgów wojskowych. Zmusiło to władze wojskowe 30 kwietnia do ostatecznego określenia terytorium poszczególnych okręgów wojskowych oraz przynależności do nich wszystkich 58 RKU, wśród których było 37 komend kategorii I i 21 – kategorii II. Zdecydowanie najwięcej, bo aż 17 RKU, znalazło się w składzie Krakowskiego OW, po 11 – w Łódzkim OW i niesformowanym jeszcze Warszawskim OW, 7 – w Poznańskim OW oraz po 6 – w Lubelskim i Pomorskim OW. Od tej pory wojskowy podział terytorialny na szczeblu rejonowych komend uzupełnień pokrywał się z granicami okręgów wojskowych, jednak nadal występowały odstępstwa w zestawieniu z podziałem kraju na województwa. Szczególnie było to widać w przypadku Łódzkiego OW, który zgodnie ze wstępnymi założeniami miał obejmować jedynie terytorium województwa kieleckiego i łódzkiego, zaś w praktyce w jego skład weszły wówczas dodatkowo 4 powiaty z województwa warszawskiego oraz po jednym powiecie z województwa poznańskiego i śląskiego (szerzej patrz poniższa tabela)⁷.

Tabela 3. Rejonowe komendy uzupełnień w ramach okręgów wojskowych (maj – sierpień 1945 r.)

Okręg Wojskowy	Ilość RKU	Kategoria I	Kategoria II
Warszawski	11	Białystok, Ciechanów, Garwolin,	Augustów, Bielsk, Płock, Ostrów

⁷ CAW, Lubelski Okręg Wojskowy (dalej: OW), sygn. IV.510.7, t. 3, Rozkaz NDWP nr 23 z 1 II 1945 r.; Łódzki OW, sygn. IV.510.6; t. 14, Rozkaz NDWP nr 092 z 13 IV 1945 r. oraz Pismo Szefostwa Mobilizacji i Uzupełnień do Dowództwa Łódzkiego OW z 30 IV 1945 r.; WBBH, sygn. IV.103.269, S. Dobrowolski, *Powstanie, rozwój i funkcjonowanie...*, s. 98–99; W. Jurgielewicz, *Organizacja Ludowego Wojska...*, s. 306–307; W. Jurgielewicz, *Organizacja aparatu mobilizacji...*, s. 60–61.

		Warszawa-Miasto, Warszawa-Praga i Warszawa-Powiat	Maz. i Sokołów
Pomorski	6	Brodnica, Bydgoszcz, Starogard, Toruń	Gdynia i Włocławek
Poznański	7	Kalisz, Konin i Poznań-Miasto	Gniezno, Kościan, Poznań-Powiat i Szamotuły
Krakowski	17	Katowice, Kraków-Miasto, Kraków-Powiat, Miechów, Pszczyna, Przemyśl, Rzeszów, Sosnowiec, Tarnów i Żywiec	Dębica, Jarosław, Jasło, Nowy Targ, Nowy Sącz, Tarnobrzeg, Wadowice
Łódzki	11	Częstochowa, Kielce, Kutno, Łask, Łódź-Miasto, Łódź-Powiat, Ostrowiec, Pińczów i Skierniewice	Radom i Wieluń
Lubelski	6	Chełm, Lublin-Miasto, Lublin-Powiat, Siedlce i Zamość	Kraśnik
Razem	58	37	21

Źródło: CAW, Łódzki OW, sygn. IV.510.6, t. 14, Pismo Szefostwa Mobilizacji i uzupełnień do Dowództwa Łódzkiego OW z 30 IV 1945 r.

Okręgi wojskowe zaczynały przejmować pod swe rozkazy coraz większą liczbę jednostek dyslokowanych na swych obszarach. Jednym z przejawów owego procesu było przejście z dniem 1 maja 1945 r. sieci RKU bezpośrednio pod rozkazy dowódców okręgów wojskowych, gdzie ich pracą kierował Oddział Mobilizacji i Uzupełnień, a od sierpnia 1945 r. Wydział I. Mobilizacyjno-Organizacyjny i Uzupełnień sztabu właściwego dowództwa okręgowego (komendy uzupełnień nadal podlegały SMiU, lecz już pośrednio poprzez wojskowe władze terytorialne szczebla okręgowego). Tworzone w I poł. 1945 r. RKU borykały się jednak z poważnymi brakami kadrowymi, gdyż w maju obsadzonych było w nich jedynie około 60% stanowisk etatowych, zaś 3 miesiące później około 75%. Prowadziło to do zaniedbań w pracy poszczególnych komend, czego częstym przejawem było nienależyte prowadzenie ewidencji osób podlegających obowiązkowi służby wojskowej czy nieprawidłowości w rozpatrywaniu reklamacji, choć często wynikało to także ze zwykłej nieuczciwości ich pracowników. Biorąc jednak pod uwagę ogrom pracy w związku z rozpoczętą demobilizacją – władze wojskowe zwiększyły ich obsadę etatową do 1698 ludzi (w tym 868 oficerów, 464 podoficerów i 366 szeregowych), zaś uwzględniając stworzenie dodatkowych 64 stałych komisji poborowych i 58 plutonów ochrony – ogółem aparat poborowy w terenie miał liczyć 3284 ludzi, w tym 1188 oficerów, 650 podoficerów i 1446 szeregowych⁸.

Tabela 4. Obsada 58 RKU na początek sierpnia 1945 r.

Wyszczególnienie	Ilość	Oficerowie	Podoficerowie	Szeregowi	Razem
RKU kat. I	38	608	304	266	1178
RKU kat. II	20	260	160	100	520

⁸ CAW, Departament Poboru i Uzupełnień, sygn. IV.501.2, t. 5, Wykaz stanu RKU z 18 VIII 1945 r. i t. 8, Meldunek szefa Departamentu Poboru i Uzupełnień z 18 VIII 1945 r.; K. Frontczak, *Siłły zbrojne Polski Ludowej. Przejście na stopę pokojową 1945–1947*, Warszawa 1974, s. 115.

Stale komisje poborowe	64	320	128	384	832
Plutony ochrony	58	–	58	696	754
Ogółem		1188	650	1446	3284

Źródło: CAW, Dep. Poboru i Uzupelnień, sygn. IV.501.2, t. 8, Meldunek szefa Dep. Poboru i Uzupelnień z 18 VIII 1945 r.

Zasadniczą reorganizację aparatu poborowego przeprowadzono w latem 1945 r. Najpierw – rozkazem z 9 sierpnia – NDWP nakazało sformować kolejnych 17 RKU położonych tym razem na Ziemiach Odzyskanych: 4 na terenie dawnych Prus Wschodnich (Łuczany⁹, Elbląg, Olsztyn i Gdańsk), 7 na Pomorzu Zachodnim (Gorzów, Kołobrzeg, Krosno, Słupsk, Starogard, Szczecin i Szczecinek) oraz 6 na Śląsku (Gliwice, Głogów, Legnica, Opole, Świdnica i Wrocław). Każda z nich miała administrować terenem obejmującym od 5 do 12 powiatów, co z uwagi na niewielką wówczas jeszcze liczbę ludności polskiej na tych ziemiach – było racjonalnym rozwiązaniem wynikającym z istniejących ograniczeń kadrowych. Jednakże, zanim owe komendy sformowano, rozpoczął się proces przechodzenia WP na organizację pokojową, w ramach którego rozkazem z 21 sierpnia – zniesiono wszystkie dotychczas istniejące RKU, formując na ich bazie na obszarze całego kraju w nowych granicach 122 nowe komendy, w tym 36 na Ziemiach Odzyskanych oraz 86 powstałych z przeorganizowania istniejących wcześniej 58 komend. Nowy podział terytorialny służby poborowej był konieczny z uwagi na reorganizację terytorialną systemu okręgów wojskowych i zwiększenia ich liczby do 7 (utworzono wówczas nowy Śląski OW) oraz przejściem armii na stopę pokojową. Tworzenie rejonowych komend uzupełnień na ziemiach poniemieckich miano zakończyć do 15 września, zaś reorganizację komend w starych granicach państwa do 15 października. Przystąpienie w pierwszej kolejności do formowania aparatu poborowego na tzw. Ziemiach Odzyskanych było ze wszech miar słuszne, gdyż chodziło o jak najszybsze utworzenie rozbudowanej administracji wojskowej na tych ziemiach. Nowo powstające na obszarze Polski RKU zostały podzielone na cztery kategorie (I–IV) odpowiadające randze poszczególnych komend, których zadaniem było prowadzenie bieżącej ewidencji personalnej i zasobów ludzkich według roczników, rodzajów broni, stopni i specjalności wojskowych, zawodów cywilnych czy wykształcenia cywilnego, a także prowadzenie ksiąg ewidencyjnych koni i wozów zdalnych do użytku wojskowego według powiatów¹⁰.

Tabela 5. Przynależność RKU do okręgów wojskowych zgodnie z rozkazem z 21 sierpnia 1945 r.

Okręg wojskowy	Ilość RKU	Kat. I	Kat. II	Kat. III	Kat. IV	Województwa
Warszawski	27	3	2	17	5	14 – warszawskie

⁹ Późniejsze Giżycko.

¹⁰ CAW, Departament Poboru i Uzupelnień, sygn. IV.501.2, t. 5, Rozkaz Dep. Poboru i Uzupelnień z 9 VIII 1945 r.; CAW, Łódzki OW, sygn. IV.510.6, t. 18, Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z 21 VIII 1945 r. w sprawie utworzenia nowych i reorganizacji istniejących dotychczas RKU; Dz.U.R.P. 1945, nr 33, poz. 196; K. Frontczak, *Sily zbrojne Polski Ludowej...*, s. 114–115.

						7 – białostockie 6 – Prusy Wschodnie
Pomorski	13	1	3	9	–	7 – gdańskie 6 – Pomorze Zachodnie
Poznański	23	1	7	14	1	15 – poznańskie 8 – pomorskie
Śląski	21	4	2	14	1	10 – śląskie 11 – Dolny Śląsk
Krakowski	17	1	2	14	–	9 – krakowskie 8 – rzeszowskie
Łódzki	13	2	3	7	1	8 – łódzkie 5 – kieleckie
Lubelski	8	–	1	6	1	8 – lubelskie
Razem	122	12	20	81	9	

CAW, Łódzki OW, sygn. IV.510.6, t. 18, Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z 21 VIII 1945 r. w sprawie utworzenia nowych i reorganizacji istniejących dotychczas RKU; Dz.U.R.P. 1945, nr 33, poz. 196.

Spośród 36 nowych rejonowych komend uzupełnień mających powstać na ziemiach północnych i zachodnich aż 14 miało utworzyć Dowództwo Poznańskiego OW¹¹, 11 – Dowództwo Pomorskiego OW¹², 7 – Dowództwo Warszawskiego OW¹³ i 4 – Dowództwo Krakowskiego OW¹⁴. Poszczególne dowództwa okręgów wojskowych, korzystając ze swych rezerw kadrowych miały sformować kolejne ogniwa aparatu poborowego, także na terenach mających wejść w skład innych okręgów wojskowych, co było widoczne zwłaszcza w odniesieniu do rejonowych komend uzupełnień na Dolnym i Górnym Śląsku, które miały wejść w skład nowo powstającego Śląskiego OW. Wśród organizowanych 122 rejonowych komend uzupełnień kategorię I posiadało 12 komend, II – 20 komend, III – aż 81 komend i IV – zaledwie 9. Spośród 122 RKU 27 utworzono na obszarze Warszawskiego OW (14 w województwie warszawskim, 7 w białostockim oraz 6 na terenie dawnych Prus Wschodnich), 23 – na obszarze Poznańskiego OW (15 w województwie poznańskim i 8 w pomorskim), 21 – na obszarze Śląskiego OW (10 w województwie katowickim i 11 we wrocławskim), 17 – na obszarze Krakowskiego OW (9 w województwie krakowskim i 8 w rzeszowskim), po 13 – na obszarze Pomorskiego i Łódzkiego OW (w pierwszym przypadku: 7 w województwie gdańskim i 6 na Pomorzu Zachodnim, zaś w drugim: 8 w województwie łódzkim i 5 w kieleckim) oraz 8 – na obszarze Lubelskiego OW (wszystkie na terenie województwa lubelskiego). Wprowadzono także IV kategorię RKU,

¹¹ Były to RKU Bolesławiec, Brzeg, Głogów, Gorzów, Kłodzko, Krosno, Legnica, Oleśnica, Rzepin (zwany wówczas Rypinem), Świdnica, Trzebnica, Wrocław-Miasto, Wrocław-Powiat i Żagań.

¹² Były to RKU Chojna (zwana wówczas Królewcem), Elbląg, Gdańsk, Koszalin, Nowogard (zwany wówczas Nowogrodem), Stargard (zwany wówczas Starogrodem), Malbork, Łębork, Sławno, Szczecinek i Szczecin.

¹³ Były to RKU Olecko, Kętrzyn (zwany wówczas Rastenbork), Lidzbark, Morąg, Olsztyn, Ostróda i Pisz (zwany wówczas Jansborkiem).

¹⁴ Były to RKU Gliwice, Nysa, Opole i Racibórz.

z czego 12 komend otrzymało kategorii I¹⁵, 20 – kategorii II¹⁶, 81 – kategorię III¹⁷ oraz 9 – kategorię IV¹⁸. Wszystkie one posiadały jednakową strukturę wewnętrzną i składały się z komendanta, czterech referatów (Mobilizacyjnego, Poborowego, Ewidencyjnego i Gospodarczego) oraz kancelarii. Różniły się za to obsadą etatową, która przewidywała 33 pracowników w komendach kategorii I, 28 – w komendach kategorii II, 23 – w komendach kategorii III oraz 21 – w komendach kategorii IV. Oznaczało to, iż pełna obsada etatowych wszystkich 122 RKU wynosić miała aż 3005 osób, w tym 1075 oficerów, 1003 podoficerów, 564 szeregowych oraz 363 pracowników kontraktowych¹⁹.

Tabela 6. Etaty RKU kategorii I-IV z 26 września 1945 r.

Wyszczególnienie	Kategoria				Razem w 122 RKU
	I etat 1/61	II etat 1/62	III etat 1/63	IV etat 1/64	
Oficerowie	12	11	8	7	1075
Podoficerowie	11	8	8	7	1003
Szeregowi	7	6	4	4	564
Pracownicy kontraktowi	3	3	3	3	366
Razem w jednej RKU danej kategorii	33	28	23	21	
Razem we wszystkich RKU danej kategorii	396	560	1863	189	3008

Źródło: CAW, Śląski IV, sygn. IV.510.4/A, t. 343, Etaty RKU z 26 IX 1945 r.

Jak łatwo było przewidzieć, obsadzenie ponad 3 tys. stanowisk w 122 komendach w realiach jesieni 1945 r. okazało się bardzo trudne, toteż już po 4 miesiącach, zarządzeniem z 26 stycznia 1946 r. zmniejszono o ponad 1/3 obsadę etatową komend wszystkich kategorii poprzez wprowadzenie nowych etatów nr 1/70-1/73, zgodnie z którymi w RKU kategorii I pracować miało już tylko 19 osób, w komendzie kategorii II i III – po 16, zaś w komendzie kategorii IV – 14. Tym samym, zamiast dotychczasowych 3005 stanowisk etatowych, wedle nowych

¹⁵ Z tego 4 w Śląskim OW, 3 w Warszawskim OW, 2 w Łódzkim OW oraz po jednej w Pomorskim, Poznańskim i Krakowskim OW.

¹⁶ Z tego 7 w Poznańskim OW, po 3 w Pomorskim i Łódzkim OW, po 2 w Warszawskim, Śląskim i Krakowskim OW oraz jedna w Lubelskim OW.

¹⁷ Z tego 17 w Warszawskim OW, po 14 w Poznańskim, Śląskim i Krakowskim OW, 9 w Pomorskim OW, 7 w Łódzkim OW oraz 6 w Lubelskim OW.

¹⁸ Z tego 5 w Warszawskim OW oraz po jednej w Poznańskim, Śląskim, Łódzkim i Lubelskim OW.

¹⁹ CAW, Łódzki OW, sygn. IV.510.6, t. 18, Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z 21 VIII 1945 r. w sprawie utworzenia nowych i reorganizacji istniejących dotychczas RKU; Śląski OW, sygn. IV.510.4/A, t. 343, Etaty RKU z 26 IX 1945 r.; Dz.U.R.P. 1945, nr 33, poz. 196.

etatów we wszystkich komendach pracować miało 1970 osób, w tym 645 oficerów, 715 podoficerów i 610 pracowników kontraktowych²⁰.

W powyższym kształcie służba poborowa przetrwała do końca listopada 1946 r., kiedy to w związku z likwidacją Łódzkiego OW zmieniono granice 4 okręgów wojskowych wcielając województwo kieleckie z dawnego Warszawskiego OW w skład Lubelskiego OW, województwo łódzkie do Poznańskiego OW, zaś województwo pomorskie wydzielono z Poznańskiego OW i włączono do Pomorskiego OW. W konsekwencji zmieniła się także liczba RKU wchodzących w skład Pomorskiego Lubelskiego OW, gdyż w przypadku pierwszego wzrosła z 13 do 21, zaś w Lubelskim OW – z 8 do 13. Bez zmian pozostała za to liczba RKU w pozostałych okręgach (w Warszawskim OW – 27, w Poznańskim OW – 23, w Śląskim OW – 21, w Krakowskim OW – 17), a także w Poznańskim OW, którego granice uległy poważnym zmianom, gdyż na miejsce 8 RKU (Brodnica, Bydgoszcz-Miasto, Bydgoszcz-Powiat, Chojnice, Grudziądz, Sępólno, Toruń i Włocławek) włączonych wraz z województwem pomorskim do Pomorskiego OW – do Poznańskiego OW włączono z kolei wraz z województwem łódzkim 8 RKU znajdujących się na jego terenie (Kutno, Łask, Łódź-Miasto, Łódź-Powiat, Opoczno, Piotrków Trybunalski, Sieradz i Wieluń)²¹.

Istniejący od sierpnia 1945 r. aparat poborowy spełniał zasadniczo spoczywające na nim zadania, jednak niejednokrotnie komendy z uwagi na zbyt duży obszar im podległy (nawet po pięć powiatów) nie mogły racjonalnie gospodarować znajdującymi się na ich terenie ludzkimi zasobami mobilizacyjnymi. Dlatego też 31 maja 1947 r. w Departamencie Poboru i Uzupełnień przygotowano projekt reorganizacji służby poborowej mający wejść w życie w 1948 r., który przewidywał radykalne zwiększenie liczby komend uzupełnień z dotychczasowych 122 do 303, tak by każda z nich zasięgiem swego działania objęła jeden powiat – jedynie w dwóch największych miastach planowano utworzyć większą liczbę owych komend (w Warszawie – pięć oraz w Łodzi – dwie). Zakładano przy tym, iż taka organizacja służby poborowej usprawni jej prace, co było szczególnie ważne przy nadal trwających ruchach migracyjnych na terenie całego kraju, a zwłaszcza na ziemiach północnych i zachodnich. Wraz z tą reorganizacją planowano też w ramach wprowadzanych w siłach zbrojnych oszczędnościach, połączyć istniejące dotąd powiatowe urzędy WFiPW w ramach rejonowych komend uzupełnień jako Referat WFiPW, choć sama liczba pracowników planowanych nowych zreorganizowanych 303 rejonowych komend uzupełnień miała wzrosnąć o prawie 400 osób. Oszczędności zamierzano więc szukać w zmniejszeniu kosztów funkcjono-

²⁰ CAW, Departament Poboru i Uzupełnień, sygn. IV.501.2, t. 8, Zarządzenie III wiceministra ON z 26 I 1946 r. o wprowadzeniu nowych etatów dla RKU; SG, IV.501.1/A, t. 149, Rozkaz NDWP nr 10 z 14 I 1946 r.; K. Frontczak, *Siły zbrojne Polski Ludowe...*, s. 115.

²¹ CAW, Departament Poboru i Uzupełnień, sygn. IV. 501.2, t. 8, Reorganizacja RKU w związku z likwidacją Łódzkiego OW z 23 IX 1946 r. Ponadto w skład Lubelskiego OW włączono RKU Busko, Częstochowa, Kielce, Ostrowiec i Radom.

wania dwóch dotychczas odrębnych sieci organów jakimi były rejonowe komendy uzupełnień i powiatowe urzędy WFiPW, co miało nastąpić po ich połączeniu²².

Tabela 7. Planowana reorganizacja RKU z 31 maja 1947 r.

Wyszczególnienie	Ogólna ilość urzędów	Oficerów	Podoficerów	Pracownicy kontraktowi	Razem pracowników
Dotychczasowa obsada RKU i powiatowych urzędów WFiPW na dzień 31 maja 1947 r.					
RKU kat. I-IV	122	645	593	467	1705
Powiatowe urzędy WF i PW	303	606	–	1229	1835
Razem	425	1251	593	1696	3540
Planowana obsada RKU po włączeniu do nich Referatów WF i PW z dotychczasowych powiatowych urzędów WF i PW					
Nowe RKU kat. I-IV	303	1515	593	1515	3939

Źródło: CAW, SG, sygn. IV.501.1/A, t. 454, Projekt reorganizacji RKU z 31 V 1947 r.

Planu tego ze względu na ówczesne trudności finansowe nie wdrożono w życie, jednakże by dostosować istniejącą sieć RKU do zachodzących zmian w gęstości zaludnienia w poszczególnych regionach kraju – już w styczniu 1948 r. władze wojskowe ponownie przystąpiły do opracowania nowej koncepcji reorganizacji terenowego aparatu poborowego. W owym czasie – wedle prowadzonego przez wszystkie komendy rejestru – zasoby mobilizacyjne kraju wynosiły około 4,6 mln ludzi, w tym: 790 tys. w Warszawskim OW, 631 tys. w Pomorskim OW, 1,1 mln w Poznańskim OW, 785 tys. w Śląskim OW, 739 tys. w Krakowskim OW i 569 tys. w Lubelskim OW. Dlatego też planowano początkowo zwiększenie liczby RKU do 126 oraz wprowadzenie nowych etatów przewidujące pięć kategorii RKU dostosowanych do gęstości zaludnienia administrowanego przez nie terenu, gdyż komendy I kategorii miały posiadać w swych zasobach po 60–100 tys. ludzi, kategorii II – po 45–60 tys., kategorii III – po 30–45 tys., kategorii IV – po 15–30 tys. i kategorii V – poniżej 15 tys. Poszczególne kategorie omawianych komend miały się także różnić etatami i strukturą, gdyż: RKU kategorii I miały się składać z kierownictwa oraz czterech referatów (Mobilizacji i Administracji Rezerw, Poboru, Ewidencji Oficerów Rezerwy oraz Ogólnego), RKU kategorii II i III miały posiadać taką samą strukturę wewnętrzną, lecz o mniejszej obsadzie etatowej, RKU kategorii IV miały mieć w swym składzie z kolei o jeden referat mniej (Referaty: Mobilizacji i Administracji Rezerw oraz Poboru połączono w tym wypadku w jeden Referat Mobilizacji, Administracji Rezerw i Poboru), zaś RKU kategorii V według planu miały się składać jedynie z kierownictwa i dwóch referatów (Mobilizacji,

²² CAW, SG, sygn. IV.501.1/A, t. 454, Projekt reorganizacji RKU z 31 V 1947 r.; K. Frontczak, *Sily zbrojne Polski Ludowe...*, s. 115–116. Wraz z projektowaną reorganizacją, planowano także – w ramach poszukiwania dalszych oszczędności – połączyć istniejące dotąd Powiatowe Urzędy Wychowania Fizycznego i Przystosobienia Wojskowego (dalej: WFiPW) w ramach rejonowych komend uzupełnień jako Referat WFiPW.

Administracji Rezerw i Poboru oraz Ogólny)²³. Jednakże ostatecznie założeń tych również nie zrealizowano, choć w oparciu o nie 19 marca 1948 r. utworzono RKU Łódź-Miasto II, przez co ogólna liczba RKU wzrosła do 123²⁴.

Ostatecznie, nowy podział kraju na rejonowe organy służby poborowej wprowadzono latem 1948 r., kiedy to – rozkazem MON nr 138 z 5 lipca i rozporządzeniem ministra ON z 16 sierpnia – zwiększono liczbę RKU z 123 do 130, z czego 16 otrzymało kategorię I, 23 – kategorię II, 36 – kategorię III i 55 – kategorię IV. Wraz z nowymi zmniejszonymi etatami, pomimo zwiększenia liczby RKU do 130 – liczba ich etatowych pracowników utrzymana została praktycznie na dotychczasowym poziomie, gdyż zmniejszyła się jedynie z 1970 do 1955 osób (w tym 1510 wojskowych i pracowników 445 kontraktowych)²⁵. Wraz z wprowadzeniem nowej sieci RKU, iż ich liczba w Poznańskim OW zwiększyła się z 24 do 28 (4 kategorii I, 6 – II, 10 – III i 8 – IV), w Pomorskim OW – z 21 do 23 (jedna kategorii I, 2 – II, 5 – III i 15 – IV), w Lubelskim OW – z 13 do 15 (jedna kategorii I, 3 – II, 7 – III i 4 – IV), w Śląskim OW spadła z 21 do 20 (3 kategorii I, 6 – II, 3 – III i 8 – IV), w Warszawskim i Krakowskim OW ich liczba nie uległa zmianie i wynosiła nadal 27 w pierwszym z nich (4 kategorii I, 2 – II, 5 – III i 16 – IV), zaś w drugim – 17 (3 kategorii I, 4 – II, 6 – III i 4 – IV)²⁶.

Tabela 8. Reorganizacja RKU w 1948 r.

Okręgi wojskowe	Liczba RKU w IV 1948 r.	Plan reorganizacji ze I 1948 r.	Faktyczna liczba RKU w VIII 1948 r.	Ilość RKU danej kategorii	Liczba RKU w poszczególnych województwach w sierpniu 1948 r.
Warszawski	27	25	27	I kategorii – 4 II kategorii – 2 III kategorii – 5 IV kategorii – 16	15 – warszawskie 6 – białostockie 6 – olsztyńskie
Pomorski	21	23	23	I kategorii – 1 II kategorii – 2	7 – pomorskie 6 – gdańskie

²³ CAW, Departament Personalny, sygn. IV.500.4, t. 814, Projekt reorganizacji RKU z 22 I 1948 r. Według planu reorganizacji ze stycznia 1948 r. – zakładającego podział obszaru kraju na 126 komend – miało istnieć 14 komend I kategorii, 22 – II kategorii, 36 – III kategorii, 42 – IV kategorii i 12 – V kategorii.

²⁴ Dz.U.R.P. 1948, nr 17, poz. 119. Nowo powstała RKU Łódź-Miasto II utworzono z podzielenia dotychczasowej RKU Łódź-Miasto, która po tej zmianie otrzymała nazwę RKU Łódź-Miasto I. Komenda ta zasięgiem swego działania objęła teren VI, VII, VIII, IX, X i XV komisariatu MO, zaś RKU Łódź-Miasto II – teren I, II, III, IV, V, XI, XII, XIII i XIV komisariatu MO. Obie te komendy posiadały kategorię I.

²⁵ Etat nr 1/200 dla komend kategorii I przewidywał etatowo 23 ludzi (18 wojskowych i 5 pracowników kontraktowych), nr 1/201 dla komend kategorii II – 16 ludzi (w tym 12 wojskowych i 4 pracowników kontraktowych), nr 1/202 dla komend kategorii III – 14 ludzi (w tym 11 wojskowych i 3 pracowników kontraktowych) oraz nr 1/203 dla komend kategorii IV – 13 ludzi (w tym 10 wojskowych i 3 pracowników kontraktowych).

²⁶ CAW, SG, sygn. IV.501.1/A, t. 168, Rozkaz organizacyjny MON nr 138 z 5 VII 1948 r.; Dz.U.R.P. RP 1948, nr 41, poz. 302.

				III kategorii – 5 IV kategorii – 15	10 – szczecińskie
Poznański	24	27	28	I kategorii – 4 II kategorii – 6 III kategorii – 10 IV kategorii – 8	17 – poznańskie 11 – łódzkie
Śląski	21	19	20	I kategorii – 3 II kategorii – 6 III kategorii – 3 IV kategorii – 8	10 – wrocławskie 10 – śląskie
Krakowski	17	17	17	I kategorii – 3 II kategorii – 4 III kategorii – 6 IV kategorii – 4	9 – krakowskie 8 – rzeszowskie
Lubelski	13	15	15	I kategorii – 1 II kategorii – 3 III kategorii – 7 IV kategorii – 4	9 – lubelskie 6 – kieleckie
Razem	123	126	130	I kategorii – 16 II kategorii – 23 III kategorii – 36 IV kategorii – 55	130 – na obszarze całego kraju

Źródło: CAW, Dep. Personalny, sygn. IV.500.4, 814, Projekt reorganizacji RKU z 22 I 1948 r.; SG, sygn. IV.501.1/A, t. 168, Rozkaz organizacyjny MON nr 138 z 5 VII 1948 r.; Dz.U.R.P. 1948, nr 41, poz. 302.

Jednocześnie unieważniono wcześniejsze ich etaty, zastępując je nowymi: nr 1/200 dla komend kategorii I o stanie osobowym 23 ludzi (w tym 18 wojskowych i 5 pracowników kontraktowych), nr 1/201 dla komend kategorii II o stanie 16 ludzi (w tym 12 wojskowych i 4 pracowników kontraktowych), nr 1/202 dla komend kategorii III o stanie 14 ludzi (w tym 11 wojskowych i 3 pracowników kontraktowych) oraz nr 1/203 dla komend kategorii IV o stanie 13 ludzi (w tym 10 wojskowych i 3 pracowników kontraktowych). Oznaczało to, iż w komendach kategorii I i II miało etatowo pracować łącznie po 368 osób (przy czym w komendach kategorii I – 288 wojskowych i 80 pracowników kontraktowych, zaś w komendach kategorii II – 276 wojskowych i 92 kontraktowych), w komendach kategorii III – 504 ludzi (w tym 396 wojskowych i 108 kontraktowych), zaś w komendach kategorii IV – 715 ludzi (w tym 550 wojskowych i 165 kontraktowych), co ogólnie dawało 1955 pracowników etatowych we wszystkich 130 rejonowych komendach uzupełnień (w tym 1510 wojskowych i 445 kontraktowych). Organizacja ta przetrwała do końca kwietnia 1949 r., kiedy to w związku z ogólną reorganizacją sił zbrojnych – w ramach której zlikwidowano Poznański i Lubelski OW oraz zmieniono granice pozostałych czterech okręgów wojskowych. Warszawskiemu OW podlegało odtąd 36 RKU w 4 województwach (białostockim, lubelskim, olsztyńskim i warszawskim, Pomorskiemu OW – 23 komendy w 3 województwach (gdańskim, pomorskim i szczecińskim), Śląskiemu OW – 38 komend w 3 województwach (łódzkim,

poznańskim i wrocławskim) oraz Krakowskiemu OW – 33 komendy w 4 województwach (kieleckim, krakowskim, rzeszowskim i śląskim)²⁷.

Wraz z przejściem służby poborowej na organizację pokojową w sierpniu 1945 r., dotychczasowy wojenny system szkolenia sił zbrojnych oparty na jak najszybszym przygotowaniu żołnierzy do wzięcia udziału w walkach stał się nieadekwatny do zmienionej sytuacji. Konieczność ograniczenia w czasie wojny procesu szkolenia do jak największego minimum nie pozwalała w owym czasie na opracowanie jednolitego i gruntownego programu szkolenia żołnierzy, co umożliwiło dopiero zakończenie wojny i wspomniane przejście armii na stopę pokojową. Szeregowi i podoficerowie powołani do wojska w czasie wojny, zostali po jej zakończeniu zdemobilizowani w oparciu dekret z 10 sierpnia 1945 r. „O częściowej demobilizacji armii czynnej”. Została ona przeprowadzona do jesieni 1947 r. w kilku etapach połączonych z kolejnymi redukcjami etatów WP. Umożliwiło to przejście do pokojowego systemu służby czynnej w oparciu o dwa roczniki poborowe (pobór rocznika 1925 przeprowadzono w 1946 r., zaś rocznika 1926 w 1947 r.), przy jednoczesnej demobilizacji roczników starszych oraz roczników młodszych (1927 i 1928) z których rekrutowali się w czasie wojny ochotnicy. Całkowita i szybka wymiana przeszkolonych i doświadczonych żołnierzy na nowych poborowych nie była w praktyce możliwa bez znaczącego obniżenia zdolności bojowej armii, toteż czasowo zatrzymano w 1946 r. w służbie roczniki 1921–1925, przy jednoczesnym poborze 35 tys. rekrutów z rocznika 1925. W wyniku tych działań, na początku 1947 r. około 45% stanu osobowego szeregowych przypadało na roczniki młodsze, zaś 55% na roczniki starsze, co zapewniło sprawne przeszkolenie młodych żołnierzy. W tym samym roku przeprowadzono pobór prawie 100 tys. rekrutów rocznika 1926, co umożliwiło zakończenie procesu demobilizacji, przy jednoczesnym zachowaniu odpowiedniego poziomu szkolenia żołnierzy w pokojowym systemie służby czynnej. Do zmian w istniejącym systemie szkolenia sił zbrojnych zaczęto się przygotowywać już latem 1945 r. w oparciu o rozkaz wyszkoleniowy nr 28 z 15 lipca, w którym NDWP nakazało ukierunkować organizację szkolenia i wychowania na podniesienie dyscypliny oraz na stworzenie warunków umożliwiających realizację szkolenia ogólnowojskowego, specjalistycznego i fizycznego. Wraz z przejściem sił zbrojnych na stopę pokojową, istotną rolę w procesie wyszkolenia zaczęły odgrywać także okręgi wojskowe, w sztabach których utworzono Wydziały Wyszukolenia Bojowego odpowiadające za organizację i prowadzenie wyszkolenia w jednostkach podległych dowództwu danego okręgu²⁸.

²⁷ CAW, SG, sygn. IV.501.1/A, t. 168, Rozkaz organizacyjny MON nr 138 z 5 VII 1948 r.; Dz.U.R.P. 1948, nr 41, poz. 302.

²⁸ CAW, Pomorski OW, sygn. IV.510.2/A, t. 14, Instrukcja o organizacji I zakresie działania Okręgów Wojskowych z 15 XII 1945 r.; J. Marcickiewicz, *Szkolenie w Ludowym Wojsku Polskim w latach 1945–1948*, „Przegląd Wojsk Lądowych” 1984, nr 12, s. 135; L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, *Pokojowe dzieje Wojska Polskiego*, Warszawa 1988, s. 100–101.

W pierwszych latach powojennych pobór do wojska był przeprowadzany w oparciu o Ustawę o powszechnym obowiązku wojskowym z 9 kwietnia 1938 r. oraz uchwalane rokrocznie od 1946 r. dekry lub ustawy o poborze rekruta, w których określano termin jego przeprowadzenia oraz roczniki podległe poborowi. Powszechny obowiązek wojskowy obejmował wszystkich mężczyzn, którzy ukończyli 21 lat oraz kobiety, które ów obowiązek przyjęły ochotniczo. Od powszechnego obowiązku wojskowego były zwolnione osoby uznane za trwale niezdolne do służby wojskowej, funkcjonariusze MO i UB w służbie czynnej, pracownicy PKP w służbie czynnej, duchowni i zakonnicy prawnie uznawanych wyznań, osoby wpisane w czasie wojny na niemieckie listy narodowościowe oraz kobiety podlegające obowiązkowi służby wojskowej w przypadku posiadania choćby jednego dziecka. Odroczenia od służby wojskowej udzielano z kolei jedynym żywicielom rodzin, jedynym właścicielom gospodarstw rolnych, uczniom ostatnich klas gimnazjalnych i licealnych, studentom szkół wyższych oraz górnikom pracującym pod ziemią. Ponadto, od powołania do czynnej służby wojskowej mogli być czasowo zwolnieni na czas pełnienia funkcji m.in. wysoko wykwalifikowani urzędnicy i pracownicy, pracownicy szkół wyższych, nauczyciele szkół podstawowych i średnich, administratorzy państwowych gospodarstw rolnych oraz lekarze uznani za niezbędnych dla prawidłowego funkcjonowania cywilnej służby zdrowia. Czas trwania zasadniczej służby wojskowej w czasie pokoju we wszystkich rodzajach wojska – oprócz kawalerii i Marynarki Wojennej – wynosił 24 miesiące, zaś w kawalerii – 25 miesięcy i w Marynarce Wojennej – 27 miesięcy. Pobór miał się odbywać wiosną oraz jesienią w granicach ustalonego kontyngentu. Organami właściwymi do przeprowadzenia przeglądu poborowych i orzekaniu o ich zdolności do służby wojskowej były komisje poborowe, które mogły poborowym nadać pięć kategorii zdrowia: A – zdolny do zasadniczej służby wojskowej, B – czasowo niezdolny do służby wojskowej, C – zdolny do służby w pospolitym ruszeniu, D – zdolny do pomocniczej służby wojskowej oraz E – zupełnie niezdolny do służby wojskowej. Po odbyciu zasadniczej służby wojskowej żołnierze byli obowiązani do odbycia służby wojskowej w rezerwie do 40 r. ż. w przypadku podoficerów i szeregowych i 50 r. ż. w odniesieniu do oficerów. Służba wojskowa w rezerwie polegała na obowiązkowym odbyciu ćwiczeń wojskowych, których łączny czas trwania nie mógł przekraczać 24 tygodni dla szeregowców, 30 tygodni dla podoficerów i 48 tygodni dla oficerów²⁹.

Poborem do wojska kierowała służba poborowa, posiadająca swój aparat wykonawczy w postaci sieci RKU obejmującej cały obszar kraju i podległej terytorialnie dowództwom właściwych okręgów wojskowych. Według niepełnego zestawienia z 15 września 1945 r. dotyczącego rejestracji i mobilizacji przeprowadzonych od kwietnia do września 1945 r., w sześciu istniejących wówczas okręgach zgłosiło się do rejestracji ogółem 1 504 268 poborowych³⁰, w tym 36

²⁹ Dz.U.R.P. RP 1938, nr 25, poz. 220; J. Babula, *Wojsko Polskie 1945–1989. Próba analizy operacyjnej*, Warszawa 1998, s. 112–113.

³⁰ Dane niepełne – bez liczby oficerów, którzy zgłosili się do rejestracji w Warszawskim OW.

122 oficerów, 174 417 podoficerów, 1 277 499 szeregowych oraz 16 230 kobiet. Spośród nich zdecydowanie najwięcej poborowych zgłosiło się do rejestracji w Łódzkim OW (418 839 – co stanowiło 27,8% ogółu zgłaszających się poborowych) i Krakowskim OW (393 837 – co stanowiło 26,2%), podczas gdy w pozostałych okręgach ich liczba była jednolitego ponad połowę mniejsza: w Warszawskim OW – 189 285 (12,6%), Poznańskim OW – 185 072 (12,3%), Lubelskim OW – 183 611 (12,2%) oraz Pomorskim OW – 133 624 (8,9%). Z ogólnej liczby poborowych, którzy zgłosili się do rejestracji zmobilizowano 234 294, czyli niewiele ponad 15,5%, z czego w Krakowskim OW – 57 292 (24,5% zmobilizowanych), w Lubelskim OW – 54 556 (23,3% zmobilizowanych), w Łódzkim OW – 43 040 (18,4% zmobilizowanych), w Poznańskim OW – 33 158 (14,2% zmobilizowanych), w Warszawskim OW – 26 870 (11,4% zmobilizowanych) oraz w Pomorskim OW – 19 378 (8,2% zmobilizowanych). Jak więc widać, Łódzki OW pomimo największej liczby poborowych, którzy zgłosili się do rejestracji, dostarczył tylko 18,4% ogółu zmobilizowanych, co spowodowało, iż pod tym względem znalazł się on na trzeciej pozycji. Z kolei Lubelski OW, w którym w omawianym okresie do rejestracji stawiło się 12,2% spośród wszystkich poborowych, którzy zgłosili się do RKU w całym kraju – zmobilizowano aż 23,3% ogółu powołanych do wojska. Jeszcze lepiej tę różnicę widać, gdy zestawimy w każdym z okręgów liczbę zmobilizowanych z liczbą poborowych, którzy zgłosili się do rejestracji, gdyż w Lubelskim OW wyniosła ona aż 29,7%, a w Łódzkim OW tylko 10,3% (w pozostałych okręgach: w Poznańskim OW – 17,9%, Krakowskim i Lubelskim OW – po 14,5% oraz Warszawskim OW – 14,2%)³¹.

Tabela 9. Zestawienie rejestracji i mobilizacji poborowych według okręgów wojskowych z 15 września 1945 r.

Okręg Wojskowy	Zgłosiło się do rejestracji		Zmobilizowano		Zasoby zdolnych do służby liniowej	
Łódzki	418 839	27,8%	43 040	18,4%	315 267	30,9%
Krakowski	393 837	26,2%	57 292	24,5%	256 767	25,2%
Warszawski	189 285	12,6%	26 870	11,4%	138 522	13,6%
Poznański	185 072	12,3%	33 158	14,2%	121 733	11,9%
Lubelski	183 611	12,2%	54 556	23,3%	98 278	9,6%
Pomorski	133 624	8,9%	19 378	8,2%	89 606	8,8%
Ogółem	1 504 268	100%	234 294	100%	1 020 173	100%

Źródło: CAW, Dep. Poboru i Uzupelnień, sygn. IV.501.2, t. 34, Sprawozdanie jednolitego ruchu rejestracji i mobilizacji według okręgów wojskowych z 15 IX 1945 r.

Sytuacja ta wynikała z rozpoczęcia rejestracji i poboru w najludniejszych polskich województwach, choć warto podkreślić, iż największy wysiłek mobilizacyjny poniosła Lubelszczyzna, w której do rejestracji stawiło się co prawda

³¹ CAW, Departament Poboru i Uzupelnień, sygn. IV.501.2, t. 34, Sprawozdanie jednolitego ruchu rejestracji i mobilizacji według okręgów wojskowych z 15 IX 1945 r.

tylko 12,2% w skali całego kraju, lecz spośród nich zmobilizowano w tym okręgu aż 29,7% poborowych, co z kolei stanowiło aż 23,3% ogółu zmobilizowanych we wszystkich okręgach oraz aż 29,7%. Ten stosunkowo duży procent zmobilizowanych w Lubelskim OW obejmującym relatywnie niewielki obszar (tylko województwo lubelskie) był spowodowany, faktem, iż na tym terenie aparat poborowy zaczął działać już latem 1944 r., dzięki czemu wiosną następnego roku funkcjonował on już stosunkowo dobrze, w porównaniu z pozostałymi obszarami kraju, przez które niedawno przetoczyła się linia frontu. Tam też aparat poborowy znajdował się często jeszcze w fazie tworzenia, nie mówiąc już – z powodu ciągłych migracji ludności – o niekompletnych danych dotyczących zasobów ludzkich na danych terenie. W tej sytuacji, na obszarach wyzwolonych w 1945 r. zmobilizowano – z uwagi na ograniczenie dalszej rozbudowy WP – niewielki procent zasobów ludzkich zdolnych do służby liniowej.

Z uwagi na trwający od końca lata 1945 r. proces demobilizacji i przechodzenia sił zbrojnych na organizację pokojową, pierwszy pobór w warunkach pokojowych przeprowadzono dopiero wiosną 1946 r., gdyż – wobec trwających nadal w Polsce ruchów migracyjnych – konieczne stało się wcześniejsze sporządzenie rejestru zasobów osobowych poszczególnych roczników poborowych, co zajęło władzom wojskowym i cywilnym sporo czasu. Według danych na dzień 1 maja 1946 r. do rejestracji w całym kraju zgłosiło się łącznie 3 mln 285 tys. podoficerów i szeregowych z roczników 1926–1896, w tym 170 tys. podoficerów i 3 mln 115 tys. szeregowców. Spośród nich uznano za zdolnych do służby wojskowej 2 mln 659 tys. mężczyzn, czyli 80,1% spośród zgłoszonych do rejestracji (145,5 tys. podoficerów i 2 513 500 szeregowych), w tym do służby liniowej zakwalifikowano – 2 mln 443 tys. mężczyzn (134,5 tys. podoficerów i 2 308 500 szeregowych), do służby nieliniowej – 216 tys. osób (11 tys. podoficerów i 205 tys. szeregowych). Liczebność zarejestrowanych podoficerów i szeregowych poszczególnych roczników z lat 1926–1896 była różna: po około 100 tys. – liczyły roczniki 1914–1896, po około 70 tys. – roczniki 1918–1915, po około 120 tys. – roczniki 1919–1924 oraz po około 150 tys. – roczniki 1925–1926.

Dzięki sporządzeniu ogólnych zestawień zasobów poszczególnych roczników, w maju 1946 r. – na mocy dekretu z 5 kwietnia tego roku – przeprowadzono pierwszy w warunkach pokojowych pobór rocznika 1925, w wyniku którego wcielono dla uzupełnienia szeregów WP i KBW 13 441 poborowych spośród 35 516 mężczyzn, którzy zgłosili się do rejestracji. Jednak główny pobór owego rocznika przeprowadzono dopiero pomiędzy 20 sierpnia a 5 września w oparciu o rozdzielnik rekruta tegoż rocznika z 1 czerwca 1946 r., który przewidywał powołanie do odbycia zasadniczej służby wojskowej kolejnych 34 650 osób, co stanowiło 23,3% całości zarejestrowanych poborowych wspomnianego rocznika. Spośród 149 021 poborowych, którzy wiosną 1946 r. zgłosili się do rejestracji, 126 489 (85%) zostało wówczas uznanych za zdolnych do służby wojskowej (w tym 120 365 do służby liniowej i 6445 do służby nieliniowej). W ramach omawianego rozdzielnika poboru rocznika 1925 najwięcej poborowych planowa-

no powołać do odbycia zasadniczej służby wojskowej z obszaru Poznańskiego OW – 10 700 osób (30,9% powołanych), podczas gdy z terenu pozostałych okręgów zamierzano powołać: 9,5 tys. (27,4%) – z Łódzkiego OW, 6,5 tys. (18,8%) – z Warszawskiego OW, 4 tys. (11,5%) – z Krakowskiego OW, 2,5 tys. (7,2%) – ze Śląskiego OW, 1 tys. (2,9%) – z Pomorskiego OW oraz 450 (1,3%) – z Lubelskiego OW. Jak widać, w pierwszym okresie powojennym, poborowych powoływano do wojska zasadniczo z obszarów dotychczas mniej „eksploatowanych” przez służbę poborową w trakcie wojny, na których znajdowała się większość zasobów podoficerów i szeregowych rezerwy. Łącznie, do jednostek podległych dowództwom siedmiu okręgów chciano skierować zdecydowaną większość powołanych – 29 188 osób, czyli 84,2% ogółu zmobilizowanych rekrutów rocznika 1925, w tym: 6600 (19%) – do Warszawskiego OW, 5832 (16,8%) – do Poznańskiego OW, 4120 (11,9%) – do Krakowskiego OW, 4041 (11,7%) – do Śląskiego OW, 3548 (10,2%) – do Pomorskiego OW, 2565 (7,7%) – do Lubelskiego OW oraz 2482 (7,2%) – do Łódzkiego OW. Natomiast pozostała część, w postaci 5462 (15,8%), planowano wcielić do służby wojskowej w lotnictwie (1059), Marynarce Wojennej (1403) oraz KBW (3 tys.). Jednakże latem 1946 r. w rozdzielniku poboru rekruta rocznika 1925 dokonano kilku poważnych zmian, z których najważniejsza polegała na zwiększeniu liczby osób planowanych do wcielenia o ponad 5 tys. – zwiększając rozdzielnik do 40 tys. poborowych. Cel ten zamierzano osiągnąć poprzez powołanie do wojska kilkukrotnie większej liczby poborowych z Lubelskiego OW, gdzie rozdzielnik z dotychczasowych zaledwie 450 osób – zwiększono do 3,4 tys. W przypadku pozostałych sześciu okręgów liczba osób mających zostać powołana do wojska uległa już dużo mniejszym zmianom, i tak w pięciu okręgach została zwiększona (w Warszawskim OW – z 6,5 tys. do 7,7 tys., w Pomorskim OW – z 1 tys. do 1750, w Śląskim OW – z 2,5 tys. do 3,3 tys., w Krakowskim OW – z 4 tys. do 4,4 tys. oraz w Łódzkim OW – z 9,5 tys. do 10,1 tys.), zaś w Poznańskim OW zmniejszono ją z 10,7 tys. do 9350 osób. Rozdzielnik ten został w pełni wykonany w trakcie poboru głównego rocznika 125 przeprowadzonego na przełomie sierpnia i września 1946 r., kiedy spośród 97 301 osób, które zgłosiły się do rejestracji – wcielono do wojska 40 103 poborowych³².

W kolejnym poborze rocznika 1926 przeprowadzonym w kwietniu 1947 r. do poboru miało stanąć 177 034 mężczyzn, z czego zgłosiło się aż 95,8% czyli 169 687. Najlepiej pod tym względem wypadł Poznański OW, gdzie stawiennictwo osiągnęło 97,5%, zaś w pozostałych okręgach było minimalnie niższe: w Krakowskim OW – 96,6%, w Warszawskim OW – 95,6%, w Lubelskim OW – 95,1%, w Śląskim OW – 95,0% oraz w Pomorskim OW – 94,5%. Spośród tych, którzy stawili się do poboru za zdolnych do służby wojskowej uznano 151 330, (w tym 121 617 zakwalifikowanych do służby liniowej oraz 29 713 do służby

³² CAW, Departament Poboru i Uzupelnień, sygn. IV.501.2, t. 15, Rozdzielnik poborowych rocznika 1925 z 1 VI 1946 r. i t. 56, Ogólne zestawienie poboru rocznika według stanu z 27 VIII 1946 r.; Gabinet Ministra ON, sygn. IV.500.1/A, t. 139, Expose ministra ON z 1 IV 1947 r.; Dz.U.R.P. 1946, nr 15, poz. 197.

nielinowej), z czego 33 870 w Poznańskim OW (20,0%), 26 602 w Lubelskim OW (15,7%), 25 398 w Warszawskim OW (15,0%), 24 836 w Krakowskim OW (14,6%), 22 761 w Śląskim OW (13,4%) oraz 17 863 w Pomorskim OW (10,5%), zaś 18 357 (10,8%) uznano za niezdolnych do służby wojskowej lub odroczone ze względu na zły stan zdrowia. W rezultacie do służby wojskowej wcielono ogółem 99 285 poborowych rocznika 1926, co umożliwiło kontynuowanie dalszej demobilizacji bez większego uszczerbku dla procesu szkolenia wojska. Procentowo spośród ogółu wcielonych, najwięcej – bo aż 24,1% – poborowych pochodziło z Poznańskiego OW, zaś najmniej – bo tylko 10,5% – z Pomorskiego OW. Natomiast w przypadku pozostałych okręgów, liczba wcielonych była podobna i oscylowała w granicach 16–17% (w Lubelskim OW – 17,4%, w Warszawskim OW – 16,2%, w Śląskim OW – 16,0% i w Krakowskim OW – 15,8%)³³.

Tabela 10. Wyniki poboru rocznika 1926 z kwietnia 1947 r.

Wyszczególnienie	Warszawski OW	Pomorski OW	Poznański OW	Śląski OW	Krakowski OW	Lubelski OW	Razem
Mający stać się do poboru	30 143	21 342	38 535	27 233	28 879	30 902	177 034
Stawiło się do poboru	28 814	20 179	37 562	25 883	27 864	29 385	169 687
Zdolni do służby liniowej	20 289	14 128	27 804	18 975	19 377	21 044	121 617
Zdolni do służby nielinowej	5109	3735	6066	3786	5459	5558	29 713
Odroczeni	1 553	844	1539	1350	1267	1070	7623
Niezdolni do służby wojskowej	1 863	1 472	2153	1772	1761	1717	10 734
Spośród osób uznanych za zdolnych do służby liniowej							
Wcielono zgodnie z rozdzielnikiem	14 031	8 790	19 052	8 990	10 471	9949	71 283
Wcielono jak nadwyżkę	2089	1605	4 848	6927	5216	7317	28 002
Razem wcielono	16 120	10 395	23 900	15 917	15 687	17 266	99 285
Wcieleni	16,2%	10,5%	24,1%	16,0%	15,8%	17,4%	100%

Źródło: CAW, Dep. Poboru i Uzuppełnień, sygn. IV.501.2, t. 56, Ogólne sprawozdanie jednolitego przebiegu poboru rocznika 1926 przeprowadzonego w dniach 9–30 IV 1947 r.

³³ CAW, Departament Poboru i Uzuppełnień, sygn. IV.501.2, t. 56, Ogólne sprawozdanie jednolitego przebiegu poboru rocznika 1926 przeprowadzonego w dniach 9–30 IV 1947 r.; L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, dz. cyt., s. 102; J. Babula, dz. cyt., Warszawa 1998, s. 113.

Pragnąc zorientować się – z uwagi na trwające nadal na ziemiach polskich ruchy migracyjne – władze wojskowe postanowiły dokonać rejestrację mężczyzn 20-letnich. Pierwsza tego typu rejestracja rocznika przedpoborowego nastąpiła w 1947 r. tu po poborze rocznika 1926 i została przeprowadzona przez te same komisje poborowe w maju i czerwcu tego roku. Według nadal niepełnych spisów, do rejestracji miało stawić się 215 843 przedpoborowych rocznika 1927, z czego faktycznie zgłosiło się 189 838 mężczyzn, co stanowiło 88% ogólnej ilości przedpoborowych tegoż rocznika. Spośród nich 145 474 (76,6%) uznano za zdolnych do służby liniowej, 27 332 (14,4%) – za zdolnych do służby nieliniowej, 9402 (5%) – odroczone ze względu na stan zdrowia, zaś 7630 (4%) – uznano za zupełnie niezdolnych do służby wojskowej. Jak podano, w całym kraju do rejestracji stawiło się 88% przedpoborowych. Natomiast w rozbiu na poszczególne okręgi powyżej owej średniej było stawiennictwo w Poznańskim OW (92,7%), Śląskim OW (92,1%) i Pomorskim OW (91,1%), podczas gdy w pozostałych trzech okręgach było ono niższe (w Lubelskim OW – 87,2%, Warszawskim OW – 83,3% i Krakowskim OW – 81,1%). Było to spowodowane najprawdopodobniej tym, iż na obszarze Warszawskiego, Krakowskiego i Lubelskiego OW najsilniej działało podziemie niepodległościowe, popierane przez znaczną część mieszkańców województw Polski południowo-wschodniej, nieprzychylnych, czy wręcz wrogo nastawionych do władzy komunistycznej. Natomiast na obszarze pozostałych trzech okręgów (w Pomorskim, Poznańskim i Śląskim OW) obejmujących województwa centralne, północne i zachodnie, gdzie trwające nadal ruchy migracyjne spowodowały rozbieżności lokalnych stanowiących podstawę oparcia w działaniu podziemia, stawiennictwo przedpoborowych było na dużo wyższym poziomie – wynoszącym średnio około 92%. Warto jeszcze wspomnieć, iż najwięcej przedpoborowych spośród 145 474, którzy zgłosili się do rejestracji, zostało uznanych za zdolnych do służby liniowej w Poznańskim OW – 31 111 (21,4%), podczas gdy w pozostałych okręgach liczba ta wahała się od 19 do 26 tys.: w Śląskim OW – 26 617 (18,3%), w Lubelskim OW – 23 965 (16,5%), w Warszawskim OW – 23 638 (16,2%), w Krakowskim OW – 20 836 (14,3%) i w Pomorskim OW – 19 307 (13,3%)³⁴.

W 1947 r. – a więc już po rozformowaniu Łódzkiego OW – okręgiem, który zajmował czołowe miejsce zarówno pod względem posiadanych zasobów poborowych, jak stawiennictwa, czy ilości powołanych do wojska – był Poznański OW obejmujący województwo łódzkie i poznańskie, zaś najgorzej pod tym względem wypadł w owym czasie Lubelski OW, co było spowodowane mniejszą liczbą ludności zamieszkujących obszar Pomorza. Powyższa tendencja utrzymała się do czasu kolejnej reorganizacji sieci okręgów wojskowych, czyli do wiosny 1949 r. W latach 1946–1949 liczba poborowych roczników 1925–1928 uznanych za zdolnych do służby wojskowej (zarówno liniowej, jak i nieliniowej) ustabilizowała się na poziomie około 150 tys. ludzi. Po rekordowym

³⁴ CAW, Gabinet Ministra ON, sygn. IV.500.1/A, t. 139, Sprawozdanie z rejestracji rocznika 1927 z 31 VII 1947 r.

poborze rocznika 1926 przeprowadzonym w 1947 r., kiedy powołano do wojska 99,2 tys. rekrutów, w kolejnym roku – z uwagi na dalsze zmniejszanie stanów osobowych WP – liczba poborowych rocznika 1927 powołanych do wojska jesienią 1948 r. spadła do 28 086, z czego w poszczególnych okręgach wcielono następującą ilość poborowych: w Poznańskim OW – 6619, w Śląskim OW – 5071, w Krakowskim OW – 4478, w Pomorskim OW – 4190, w Lubelskim OW – 3959 i w Warszawskim OW – 3.769. Podobnie, jak i w poprzednim roku, większość rekrutów – 24 967, czyli 88,9% – wcielono do jednostek podporządkowanych organizacyjnie sześciu okręgom (4918 – do jednostek podległych Dowództwu Poznańskiego OW, 4896 – Dowództwu Śląskiego OW, 4739 – Dowództwu Warszawskiego OW, 3831 – Dowództwu Lubelskiego OW, 3310 – Dowództwu Krakowskiego OW i 3273 – Dowództwu Pomorskiego OW), zaś 3119 poborowych wcielono do Marynarki Wojennej. Warto tu dodać, iż spośród 28 086 rekrutów wcielonych do wojska, zdecydowaną większość stanowili chłopcy (13 165 – 46,9%) i robotnicy (13 157 – 46,8%), podczas gdy rekrutów wywodzących się z tzw. inteligencji pracującej było jedynie 1764, czyli 6,3%³⁵.

Zredukowanie WP do etatowego poziomu około 150 tys. żołnierzy w latach 1947–1948 i około 135 tys. w I poł. 1949 r. (bez pracowników cywilnych) poważnie utrudniło szkolenie poborowych w systemie 2-letniej zasadniczej służby wojskowej. Głębokie skadrowanie większości jednostek wojskowych, nie tylko utrudniało bieżące szkolenie żołnierzy i rezerw osobowych, lecz także stawało się poważną przeszkodą w pracach mobilizacyjnych. Trudności budżetowe nie pozwalały jednak na przeszkolenie wszystkich poborowych, wobec czego pod koniec 1948 r. władze wojskowe opracowały koncepcję wprowadzenia tzw. terytorialnego systemu organizacji wojska, polegającego na podziale jednostek wojskowych na kadrowe, w których żołnierze odbywaliby nieprzerwaną 2-letnią służbę wojskową, oraz na jednostki terytorialne, w których poborowi odbywaliby służbę wojskową w ciągu 4 lat, służąc czynnie w kilku okresach od 1 do 4 miesięcy (łączy czas szkolenia miał nie przekroczyć 10 miesięcy). Nowy system szkolenia miał objąć te rodzaje broni, w których większość żołnierzy posiadała specjalności niewymagające dłuższego szkolenia, podczas gdy w specjalistycznych rodzajach broni i służb (jak np. artyleria, broń pancerna, czy artyleria ciężka) szkolenia rekrutów miało się nadal odbywać według dotychczasowego systemu (2 lata nieprzerwanej służby). Dzięki temu systemowi możliwe było – jak planowano – objęciu szkoleniem wojskowym większości młodzieży poborowej, przy dalszym zmniejszeniu etatowego stanu wojska do etatowego poziomu około 135 tys. żołnierzy. Założenia te wdrożono w 1949 r., jednak już dwa lata później – z powodu rozpoczęcia rozbudowy WP – zrezygnowano z tej formy przeszkalanania poborowych³⁶.

³⁵ CAW, SG, sygn. IV.501.1/IV, t. 220, Sprawozdanie z przebiegu wcielenia jesiennego poborowych rocznika 1927 przeprowadzonego w dniach 10-20 X 1948 r.

³⁶ CAW: SG, sygn. IV.501.1/A, t. 546, Meldunek o stanie WP z 1 XII 1948 r.; t. 551, Meldunek o stanie WP z 1 IV 1949 r.; t. 558, Meldunek o stanie WP z 1 VII 1948 r.; t. 420, Instrukcja jedno-

Przygotowując się na przełomie 1948 i 1949 r. do szybkiego powiększenia armii w ciągu kilku najbliższych lat, konieczne stało się przeprowadzenie w kraju pełnej rejestracji rezerwistów, gdyż – z uwagi na trwające w tym czasie ruchy migracyjne ludności oraz niepełność ewidencji prowadzonej w tym czasie przez organa służby poborowej – rejestracje rezerw mające miejsce w latach 1945–1948 nie obejmowały całości poszczególnych roczników poborowych. Pierwszym krokiem w tym kierunku była rejestracja roczników 1910–1925 przeprowadzona we wrześniu 1948 r., w wyniku której ogólne zasoby rezerwistów w całym kraju obliczono na 4 372 184 osób, w tym: 971 980 – w Poznańskim OW, 794 765 – w Śląskim OW, 690 345 – w Warszawskim OW, 668 495 – w Lubelskim OW, 639 170 – w Krakowskim OW oraz 607 430 – w Pomorskim OW. Następnie – dekretem z 25 października 1948 r., dyrektywą MON z 24 listopada 1948 r. oraz rozkazem MON z 7 grudnia 1948 r. – wiosną 1949 r. przeprowadzono wielką akcję rejestracji mężczyzn urodzonych w latach 1926–1900³⁷ (bez względu na to czy odbyli służbę wojskową, czy nie) oraz mężczyzn i kobiet posiadających stopień oficerskie urodzonych w latach 1926–1895. W tym celu we wszystkich okręgach utworzono komisje rejestracyjne, jednakże z powodu braku danych ze Śląskiego OW – nie można podać ich ogólnej liczby, choć z uwagi na fakt, iż w pięciu okręgach komisji takich powało 135 (w Warszawskim OW – 33, w Pomorskim OW – 32, w Poznańskim OW – 32, w Krakowskim OW – 19 i w Lubelskim OW – 19), można założyć, iż powstało ich łącznie około 160. Dzięki przeprowadzonej rejestracji, w ewidencji służby poborowej znalazło się 3 218 717 rezerwistów, w tym 55 342 oficerów, 31 900 szeregowych z wyższych wykształceniem, 388 379 podoficerów oraz 2 744 096 szeregowych. Jak widać ogólne zasoby rezerwistów pomiędzy wrześniem 1948 r. a wiosną 1949 r. zmalały z prawie 4,4 mln do 3,2 mln osób. Przyczyn tego stanu rzeczy nie udało się ustalić, choć można przypuszczać, iż rozbieżność ta wynikała najprawdopodobniej z niedokładności i bałaganu panującego w dokumentacji RKU. W tej sytuacji za wiarygodną wielkość należy przyjąć liczbę około 3,2 mln rezerwistów, gdyż rejestracja wiosenna 1949 r. była przeprowadzona bardzo sumiennie i skrupulatnie przy pomocy komisji rejestracyjnych. Sporządzenie dokładnego rejestru rezerwistów było jednym z koniecznych elementów podjęcia w II poł. 1949 r. rozbudowy sił zbrojnych, gdyż umożliwiałoby wojsku racjonalne gospodarowanie posiadanymi zasobami osobowymi³⁸.

Działalność służby poborowej w pierwszych latach powojennych odbywała się w niezwykle trudnych warunkach, wynikających przede wszystkim

stek terytorialnych z końca 1949 r. i t. 461, Projekt wprowadzenia systemu terytorialnego w WP z 30 VIII 1948 r.; J. Kajetanowicz, *Polskie wojska lądowe w latach 1945–1960: skład bojowy, struktury organizacyjne i uzbrojenie*, Wrocław 2002, s. 142–143 i 148.

³⁷ Pominięto w niej roczniki 1927 i 1928, gdyż mężczyźni urodzeni w owych latach podlegali szczegółowej rejestracji przedpoborowych w wieku 20 lat, które przeprowadzono w 1947 i 1948 r.

³⁸ CAW, Departament Poboru i Uzupelnień, sygn. IV.501.2, t. 18, Wyniki rejestracji rezerwistów rocznika 1925–1910 z września 1948 r.; L. Grot, T. Konecki, E. Nalepa, dz. cyt., t. 59, s. 102–103, Zarządzenie GZPW nr 66 z 13 XII 1948 r.

z trudności kadrowych. Tym niemniej kilkakrotne reorganizacje jej aparatu terenowego przeprowadzano zazwyczaj w miarę sprawnie, co wyraźnie świadczyło o postępującej poprawie w odniesieniu zarówno do personelu omawianej służby, jak i jej bezpośrednich organów zwierzchnich w postaci dowództw okręgów wojskowych. Oczywiście, aby służba poborowa mogła skuteczniej realizować jej zadania musiała dysponować szczegółową i wiarygodną dokumentacją znajdujących się w jej dyspozycji rezerw ludzkich. Z uwagi na uwarunkowania pierwszych lat powojennych, w których odbywały się ogromne ruchy migracyjne na ziemiach polskich, było to zadanie niezwykle trudne i złożone. W praktyce, także i w tym zakresie personel wspomnianej służby dość dobrze poradziły sobie z tym zadaniem, podobnie jak z poborem kolejnych roczników, dzięki czemu możliwe było przejście na system 2-letniej zasadniczej służby wojskowej. W tej sytuacji, pomimo występujących braków i niedociągnięć, należy jednak wysoko ocenić sprawność działania służby poborowej, stanowiącej w warunkach pokojowych filar zajmujący się w siłach zbrojnych przygotowaniem i przeprowadzaniem poboru, prowadzeniem ewidencji i administracji rezerw, co było niezbędnym elementem przeprowadzenia ewentualnej mobilizacji rezerw ludzkich dla potrzeb obronnych państwa.